

A TÜRELEMTŐL A PLURALIZMUSIG: AZ ÁLLAM–EGYHÁZ VISZONY MAGYAR JOGTÖRTÉNETI MODELLJEI

FROM PATIENCE TO PLURALISM: MODELS OF CHURCH–STATE RELATIONS IN HUNGARIAN LEGAL HISTORY

Varga Réka*

„A múlt bizonyos értelemben a jövő megértésének a kulcsa.”

/Reidar Müller/

Absztrakt

A tanulmány a magyar állam és az egyház viszonyának jogtörténeti fejlődését tekinti át Szent Istvántól napjainkig, a középkori összefonódástól a modern vallásszabadságig. Bemutatja, hogyan alakultak a főbb jogintézmények és szabályozási modellek, illetve miként váltotta egymást a „türelem mint taktika” és a „pluralizmus mint elv” logikája. A kutatás célja, hogy a történeti mintázatok alapján értelmezhetővé tegye a mai állam–egyház viszony dilemmáit, mint például a semlegesség, autonómia, állami együttműködés és elismerési rendszer körüli kérdéseket. A téma aktualitását az adja, hogy a 21. századi magyar egyházjogi szabályozásban továbbra is vita tárgya az egyházi státuszhoz való hozzáférés, valamint az állami partnerség és az egyenlő jogállás egyensúlya.

Kulcsszavak: egyháztörténet, türelem, pluralizmus, vallásszabadság, vallásjog

Abstract

The study surveys the legal-historical development of relations between the Hungarian state and the churches from Saint Stephen to the present day, from medieval entanglement to modern religious freedom. It outlines how the main legal institutions and regulatory models evolved, and how the logic of “patience as a tactic” alternated with that of “pluralism as a principle.” The research aims to use these historical patterns to make today’s dilemmas of church–state relations more intelligible, including questions of neutrality, autonomy, state cooperation, and the system of legal recognition. The topic is timely because in 21st-century Hungarian church law, access to church status and the balance between state partnership and equal legal standing remain subjects of debate.

Keywords: church history, patience, pluralism, religious freedom, religious law

*Varga Réka, nappali tagozatos joghallgató, ME Állam- és Jogtudományi Kar; vreka0924@gmail.com; Konzulensek: Prof. Dr. Paulovics Anita, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Államtudományi Intézete, Alkotmányjogi Tanszék, Dr. Koncz Ibolya Katalin, egyetemi docens, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogtörténeti Tanszék

Bevezetés

Az állam és az egyház viszonyának alakulása a magyar jogtörténet egyik alapvető kérdése: egyszerre érinti az állami szuverenitás legitimitációját, a közjogi berendezkedés történeti formáit, valamint a vallás társadalmi szerepének jogi kereteit. A magyar jogfejlődésben az egyház nem pusztán vallási intézményként jelent meg, hanem különösen a középkorban a műveltség, az írásbeliség és az igazgatási-jogi kultúra egyik fő hordozója volt, így a hatalomgyakorlás mindennapi működéséhez is szorosan kapcsolódott. A tanulmány az állam–egyház kapcsolatot a türelem és a pluralizmus váltakozó logikáján keresztül értelmezi. A magyar vallásjog történetében hosszú ideig nem az egyenjogúsító elfogadás, hanem a vallási különbségek korlátozott megtűrése dominált („türelem mint taktika”), míg a modern alkotmányos korszakokban a vallásszabadság és felekezeti egyenjogúság fokozatosan normatív alapelvvé vált („pluralizmus mint elv”). A két megközelítés közti átmenetek jól megragadhatók a jogintézmények változásán: mikor erősödik az egyházi autonómia, és mikor épülnek ki az állami felügyelet eszközei.

1. Az egyház és állam viszonya

1.1. Szent Istvántól a reformációig

Az egyház és az állam kapcsolata a magyar jogfejlődés során mindig az aktuális politikai és társadalmi viszonyokat tükrözte¹. A katolikus egyház már az államalapítás idején meghatározó szerepet játszott a jogalkotásban, a diplomáciában és a politikai döntéshozatalban. A Szent István-i állameszme a keresztény legitimitációt tette az uralkodói szuverenitás alapjává – ezzel a vallásszabadság kérdése ekkor még fel sem merült.²

A 10-12. században a korabeli értelmiség, valamint a korabeli jogi és politikai elit főbb képviselői is főként egyházi személyek voltak, akik papként, jogászként és politikai tanácsadóként egyaránt jelen voltak a királyi udvarban. Ennek hatására az egyházi és az állami hatalom szorosan összefonódott, a papság pedig külön jogi és gazdasági kiváltságokat szerzett.³ Ezek közé tartozott például, hogy az egyházi személyek ügyeiben külön joghatóság – az egyházi törvényszék – járt el. Kálmán király törvényben is megerősítette az egyházi bíraskodás jogát⁴, így a világi bíróságok nem ítélezhettek a papi rend tagjai fölött. Emellett a papság adómentességet is élvezett, vagyis nem volt köteles a királyi kincstárba fizetni.⁵ A hűbéri, majd rendi földbirtok-rendszer kialakulásával a 13. századtól Magyarországon is a földesúr határozta meg, ki szolgál a birtokán lévő templomban. Ebből alakult ki a „*magam egyháza*” (*ecclesia mea*) intézménye, amely a földesúri jogok részévé vált. A katolikus egyház azonban a 14. századtól egyre inkább igyekezett korlátozni ezt a világi befolyást, és fokozatosan a kegyúri jog intézménye váltotta fel a földesúri teljes rendelkezési jogot.⁶ A 15. századra a kánonjog egyre erőteljesebb befolyása érzékelhető volt a magyar királyok egyházfölötti jogköreinek

¹ PAP András László: Vallásszabadság és állami semlegesség. Gondolat, Budapest 2009, 47-49. - aki részletesen tárgyalja a magyar államegyházi rendszer középkori kialakulását.

² BENDA Kálmán: A magyar állam és egyház viszonya a középkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985, 12-24.

³ Corpus Juris Hungarici.

⁴ Kálmán király I. könyvének 16. fejezete tartalmazza az egyházi joghatóság rögzítését.

⁵ HORVÁTH Attila: A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig. HÉT HÁRS, 10 (3-4), 13-14.

⁶ ÁDÁM Antal: Az egyház és az állam viszonya. in JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYÖK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia <http://ijoten.hu/szocikk/az-egyhaz-s-az-llam-viszonya> 2020. 11. (letöltés dátuma: 2025. 11. 05)

alakulásában. A korábbi, szélesebb körű uralkodói hatáskör fokozatosan a főkegyúri jog (*ius patronatus*) keretei közé szorult vissza, vagyis a király befolyása lényegében az egyházi tisztségek betöltésére és az intézmények alapítására korlátozódott. Idővel azok az egyházak is, amelyeket magánalapítók adományoztak a királyra, illetve amelyek fölött a jog átruházás útján az uralkodó szerzett hatalmat, szintén a király kegyurasága alá kerültek.

E folyamat fontos állomása volt Zsigmond király 1404. évi rendelete, amely kimondta, hogy a pápai bullával kinevezett egyházi személyek csak a király engedélyével viselhetnek és tarthatnak javadalmat Magyarországon. Ezzel Zsigmond megszüntette a korábban gyakorolt pápai rezervációs jogot, vagyis azt a szokást, hogy a főpapi méltóságok betöltéséről kizárólag a pápa dönthetett.

Az uralkodó ezzel párhuzamosan megerősítette a királyi tetszvényjogot (*placetum regium*), amely megtiltotta, hogy bármilyen pápai, bíbornoki vagy római bírósági irat királyi engedély nélkül Magyarországon kihirdetésre vagy végrehajtásra kerüljön.

Az 1404-es rendelet tehát elsőként rögzítette tételelesen, hogy a magyar király főkegyúri jogot formálhat az ország valamennyi egyházi javadalmára. Így a *placetum regium* (királyi tetszvényjog) a későbbi állami kontroll előképe volt – ez tekinthető a „türelem mint taktika” jogtörténeti előzményének.⁷ Néhány évvel később, 1417-ben a konstanzi zsinaton, ahol Zsigmond már, mint római király elnökölt, az említett jogigényét sikerült is a jelenlévő bíborosokkal elfogadtatnia – még a pápaválasztás előtt.⁸

A kettős királyság időszakában (16. század első fele) a főkegyúri jog gyakorlása mind Szapolyai János, mind pedig I. Ferdinánd kezében megmaradt, hiszen mindkét uralkodó ezzel is erősíteni kívánta a saját legitimációját. Ferdinánd azonban túllépett a hagyományos kegyúri jog keretein – világi személyeket nevezett ki a kolostorok élére, és gyakran világiaknak adományozta az egyházi javadalmakat. Ez a gyakorlat egyre inkább feszültséget szült a magyar főurak és a király között, mivel az egyházi birtokok szekularizálása a nemesi rendek érdekeit is sértette. A nemesség ezért több alkalommal is az egyházi javadalmak visszaszolgáltatását követelte, amelyet az 1542. évi III. és az 1548. évi VIII. törvénycikkek is tükröznek. A főurak egy része a pápai kúriához fordult, kérve a főkegyúri jog korlátozását és a korábbi egyházi autonómia helyreállítását. Ennek eredményeként az országgyűlés az 1550. évi XIV. törvénycikkben már kifejezetten szorgalmazta, hogy a püspöki kinevezések és javadalmak érvényességéhez a pápai megerősítés ismét szükséges legyen.⁹

1.2. A reformáció és a vallási pluralizmus kezdetei

A 16. század közepére azonban az állam és az egyház viszonyát már nem pusztán hatalmi kérdések határozták meg, hanem egyre erőteljesebben jelentkeztek a felekezeti fragmentáció és a hitújítás következményei is.¹⁰ A reformáció gyors terjedése Magyarországon új kihívást jelentett a korábbi, egységes katolikus egyházi struktúrára épülő rendi állam számára. A korábban az uralkodói szuverenitás eszközeként működő kegyúri és főkegyúri jog ekkor már nem volt képes kezelni a vallási sokszínűségből fakadó új helyzetet. A különböző hatalmi központok és felekezeti sokszínűség megjelenésével a vallási kérdések fokozatosan politikai alkuk és kompromisszumok tárgyává váltak. Ezzel párhuzamosan az európai gondolkodásban

⁷ MEZEY Barna: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkorban, Jogtörténeti Szemle, 1998/2., 45-53.

⁸ HORVÁTH Attila: A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig. HÉT HÁRS, 10 3-4. 14.

⁹ HORVÁTH: i.m. 15.

¹⁰ KÁRMÁN Gábor, NAGY Balázs szerk.: Reformáció és állam Európában. L'Harmattan, Budapest 2017, 77-95.

is megjelent a vallásszabadság eszméje. Hangsúlyoznunk kell, hogy a korszak nagy részében még nem az elfogadás, hanem a korlátozott megtűrés logikája uralta a vallási életet.

Hiszen, a középkori Európa társadalma nem ismerte a vallási türelem fogalmát. A római katolikus egyház a hittételeitől való bármely eltérést eretnekségnek minősítette, és azt Isten elleni bűnként üldözte. Az eretnekekre kiszabott legsúlyosabb büntetés – a máglyahalál – egyúttal a vallási egység állami-egyházi védelmének eszköze is volt. A 16. századi reformáció ugyan kétségkívül új irányokat hozott a keresztény gondolkodásban, de nem eredményezett vallási értelemben vett toleranciát. A vallásszabadságért folytatott küzdelem az emberi jogok történetének egyik legrégebbi és legfontosabb fejezetét alkotja. Az Erdélyi Fejedelemség elsőként mondta ki négy vallás – a katolikus, a lutheránus, a református és az unitárius – szabadságát és egyenjogúságát, ezzel az európai vallási pluralizmus egyik legkorábbi jogi példáját teremtette meg.¹¹ A tordai vallásbéke egyrészt politikai értelemben lezárta a felekezeti sokszínűségből fakadó konfliktusokat, másrészt kiindulópontja lett egy olyan szemléletnek, amely már nem érte be a türelem pusztá gyakorlati érvényesülésével. A törvény nem vezetett be államvallást és rögzítette, hogy a világi hatalom az egyházi fennhatóság fölé rendelt, ugyanakkor nem jogosult a felekezetek között bármilyen alapon különbséget tenni.¹² Zsigmond fejedelem az erdélyi rendekkel együtt a szabad gondolkodás és a szabad igehirdetés elvét elfogadva – Nyugat-Európa több országával ellentétben – nem erőszakkal próbálta elfojtani a vallásszabadságot, hanem nyilvános hitvitákon keresztül tárgyalta meg a különböző hittételeket és vallási nézetkülönbségeket. Az 1568-as tordai országgyűlésen kihirdetett vallásbéke révén János Zsigmond és az erdélyi rendek a szászországi és svájci reformáció vallási türelmetlensége helyett a különböző felekezetek közötti békét és kölcsönös türelmet helyezték előtérbe. A fejedelem kegyúri jogait gyakorolva mérsékelte, békét kereső uralkodóként viszonyult a vallási vitákhoz, és a keresztény hit védelmezőjeként lépett fel. Politikájának középpontjában a békés megegyezés és a felekezetek közötti tolerancia állt, amely az elkövetkező évtizedekben is meghatározta Erdély valláspolitikájának szellemét.¹³

A Rákóczi-szabadságharc idején az 1705-ös szécsényi országgyűlés engedélyezte a katolikus mellett az evangélikus és református vallás szabad gyakorlását, egyúttal megszüntette a protestánsok artikuláris helyekhez kötött vallásgyakorlásának korlátozását, valamint eltörölte a földesuraknak a *cuius regio, eius religio* elv alapján gyakorolt vallási joghatóságát. Ez volt az első alkalom, amikor a vallási szabadságot nem királyi kegyként, hanem országgyűlési döntésként deklarálták.

A szabadságharc bukása után, az 1711-es szatmári békében a Habsburg-udvar ugyan ígéretet tett a vallásszabadság tiszteletben tartására, azonban az 1715. évi XXX. törvénycikkkel visszaállította a korábbi, korlátozó szabályozást, figyelmen kívül hagyva a protestánsok vallásgyakorlását védő rendelkezéseket. Ennek értelmében az evangélikusok és reformátusok vallási panaszait csak az uralkodóhoz és csak személyes sérelmeik ügyében terjeszthették elő; közösségi vagy egyházi jogsérelmek orvoslására a törvény már nem adott lehetőséget.

¹¹ BENDA Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. 1994 Erdélyi Múzeum LVI. 1-2.

¹² KRAJNYÁK Enikő: A vallásszabadság útja a tordai országgyűléstől az Emberi Jogok Európai Egyezményéig 2. <https://www.ajbh.hu/documents/10180/4201177/Krajnyak+Eniko.pdf/00341434-879f-1a9a-8033-9f1162d5378e> (letöltés dátuma: 2025.11.05)

¹³ ALBERT András: A vallásszabadság és a vallási tolerancia a 16–17. századi királyi Magyarországon. Doktori Műhelytanulmányok. Gondolat, Budapest, 2022, 20.

III. Károly a vallási kérdést 1731-ben rendeleti úton kívánta rendezni. Az ekkor kiadott, kilenc paragrafusból álló Carolina Resolutio lényegében a korábbi vallásügyi szabályokat vette alapul, és azok számos rendelkezését változatlan formában megismételte.¹⁴

Azonban a 18. század második felére a vallási kérdések rendezése megújult szemléletet igényelt, amely a vallási türelem elvének érvényesítésében mutatkozott meg. II. József a felvilágosult abszolutizmus eszméit követő uralkodóként 1781-ben kiadta a Türelmi Rendeletet (*Edictum Tolerantiae*). A szabályozás az ágostai és helvét hitvallású evangélikusok, valamint a görög nem egyesült vallásúak számára jelentős előrelépést hozott a korábbi korlátozásokhoz képest, ám nem szüntette meg a katolikus egyház kivételes jogállását. A Türelmi Rendelet kimondta, hogy vallása miatt senkit sem lehet elítélni, és enyhítette a vegyes házasságokra vonatkozó szabályokat is, bár azokat továbbra is katolikus pap előtt kellett megkötönni, azonban a gyermekek katolikus neveltetésére tett kötelező írásos ígéret eltörlésre került. Emellett megkönnyítették a protestáns hitre való áttérést is. A vegyes vallású családok esetében a katolikus apák gyermekei mindannyian, míg a protestáns apák kizárólag fiú gyermekei követték apjuk vallását. A rendelet hatására a vallási életben a türelem és a mérsékelt pluralizmus korszaka kezdődött meg Magyarországon.¹⁵ II. József csak megtűrt státuszt adott, nem egyenlőséget.¹⁶

A 19. század első felében a vallási kérdés ismét előtérbe került, és a reformkor eszméi már a felekezeti egyenjogúság és a teljes vallásszabadság megvalósítását tűzték ki célul, amely végül 1848-ban törvényi formát öltött.

Az 1848. évi XX. tc. a felekezeti egyenjogúság és a teljes vallásszabadság elvét emelte törvényerőre, megszüntetve a korábbi államegyházi túlsúlyt és ezzel a vallásszabadság alkotmányos védelmét alapozta meg. Ez volt az első törvény, amely a lelkiismereti szabadságot és a vallásgyakorlást egyaránt deklarálta, nem csupán a felekezeti egyenlőséget. Ez a „pluralizmus mint elv” egyik első magyar jogi megnyilvánulása.¹⁷ A modernizáció azonban nem egyetlen aktus, hanem folyamat – az állam főkegyúri és felügyeleti jogosítványai még évtizedekig érvényben maradtak. Ennek következtében az egyházak autonómiája csak fokozatosan erősödött, a közjogi szerkezet pedig lassan idomult a vallási pluralizmus elvéhez. A reformkor eszmeinek hozadéka – a vallás magánszférába emelése és a polgári jogegyenlőség – így 1848-ban mérföldkövé vált. A tényleges intézményi elválasztás és a teljes jogegyenlőség csak a késő 19. századi (1894–1895. évi) törvényhozással közelítette meg végleges formáját.¹⁸

A kiegyezést követő időszak a magyar vallásjog történetében döntő jelentőségű korszaknak tekinthető, hiszen ekkor alakult ki a vallásszabadság modern, jogállami kerete. Ez a vallás magánszférába helyezését, az állam és egyház funkcionális elválasztását, valamint a felekezeti egyenjogúság gyakorlati érvényesítését jelentette.¹⁹

Bár az 1848. évi XX. törvénycikk már elvileg megteremtette a felekezeti egyenjogúság alapját, annak valós tartalommal való megtöltése csak a dualizmus korában valósult meg. Az 1867 - 1895 közötti évtizedekben a jogalkotás célja az volt, hogy a különböző felekezetek – katolikus, protestáns, görögkeleti és izraelita – közötti viszonyt elrendezze és törvényes

¹⁴ VÖRÖS Géza: A vallásszabadság gyakorlásának kérdése Magyarországon a 17. századtól a 20. század közepéig. In: A vallási diszkrimináció ellen - az esélyegyenlőség megteremtéséért (szerk.: KÖBEL Szilvia). Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2010, 166.

¹⁵ VÖRÖS: i.m. 167-168.

¹⁶ KONTLER László: A felvilágosodás korának magyar politikai gondolkodása. Atlantisz, Budapest 1997. 102–110.

¹⁷ Az 1848. XX. törvénycikk szövege - Corpus Juris Hungarici

¹⁸ HERGER Cs. Eszter: Az áprilisi törvények és a magyar egyházjog átalakulása. Történeti Tanulmányok XIII. Debrecen, 2008. 142-160.

¹⁹ TÓTH Gábor Attila: Emberi jogok és alkotmányos demokrácia. Gondolat, Budapest 2014, 155-160.; 1867. évi XVII. és az 1868. évi LIII. törvénycikkek.

alapokra helyezze. A korszak valláspolitikáját Eötvös József és Trefort Ágoston liberális elképzelései határozták meg. A vallást a polgári szabadságjogok részének tekintették, és az állam beavatkozását a lehető legszűkebbre kívánták szorítani. A reformtörvények sorában különösen az 1868. évi LIII. törvénycikk (a felekezetek viszonyosságáról) és az 1867. évi XVII. törvénycikk (az izraeliták egyenjogúsításáról) jelentettek mérföldkövet.

Az 1894-1895-ös egyházpolitikai törvények jelentették a folyamat tetőpontját. Bevezették a polgári házasságot és az állami anyakönyvezést, az izraelita vallást bevett vallássá nyilvánították, és kimondták a vallás szabad gyakorlásának elvét.²⁰ A jogrendszer ekkor különbséget tett „bevett” és „elismert” vallások között, előbbiek közjogi, utóbbiak magánjogi státuszban működhettek.

A fent említett törvényekkel lezárult a türelem korszakának hosszú átmenete. A vallásgyakorlás már nem tűrt kiváltság, hanem alapvető jog lett, amelyhez az államnak semleges és együttműködő szerepet kellett betöltenie. A dualizmus idején így szilárdult meg a vallási pluralizmus magyar modellje, amely később, a 20. századi politikai változások során ugyan többször megingott, de alapelveiben mindmáig meghatározó maradt.²¹

A Horthy-korszakban az állam és az egyház kapcsolata újra szorosan összefonódott, amit a „keresztény-nemzeti” ideológia határozott meg. A Horthy-korszak formálisan elismerte a vallásszabadságot, de ideológiailag a keresztény homogenítésre épített. Ez a „türelem mint taktika” újkori formája.²² A Tanácsköztársaság vallásellenes politikáját követően az új rendszer az egyházakat a nemzeti újjáépítés és a társadalmi stabilitás kulcsszereplőiként kezelte. A trianoni veszteségek után a közoktatás- és kultúrpolitika a nemzeti önazonosság megerősítését szolgálta. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején az egyházak támogatása központi eszközzé vált az erkölcsi-vallási alapú „nemzetnevelés” megvalósításában. Az állam-egyház viszony tehát kooperatív, de hierarchikus volt: az egyházak az állami nemzetnevelési célokat támogatták, cserébe autonómiájukat megtarthatták. A vallásszabadság nem korlátozódott formálisan, ám a rendszer ideológiai kerete miatt a vallás nem pluralista, hanem állam által irányított „türelmi” típusú modellben működött. A pluralizmus helyett a „keresztény nemzeti” egység eszménye dominált, amely inkább ideológiai homogenizációt, mintsem felekezeti sokszínűséget jelentett.²³

A Horthy-korszak állam-egyház politikájának egyik legellentmondásosabb területe zsidóság jogi helyzete volt, amely 1895 óta bevett felekezet volt. Míg a katolikus és protestáns egyházak az állam támogatását élvezték, addig a zsidó vallás – bár formálisan bevett felekezet maradt – fokozatosan kiszorították a vallási türelem köréből. A zsidó hitközségek a húszas-harmincas években még nyíltan hűséget és lojalitást fejeztek ki a kormányzó iránt, abban a reményben, hogy ezzel megőrizhetik jogi és vallási autonómiájukat. A közösségi sajtó és a rabbikar a nemzeti egység részeként igyekezett megjelenni, Horthyt a magyar államiság védelmezőjeként méltatva. Mindez azonban inkább túlélési stratégia volt, mintsem politikai azonosulás; a kormányzó kultusza ideológiai eszközként a társadalmi integrációt szolgálta, miközben a zsidótörvények már a vallási hovatartozást is faji kategóriává torzították.²⁴ Így a

²⁰ GYURGYÁK János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris, Budapest, 2001, 189–191. - az izraelita vallás bevett státuszának elemzése

²¹ BÓDI Stefánia: A vallásszabadság a dualizmus kori Magyarországon, avagy a jogállami szabályozás megalapozásának kora. Acta Humana 2021/3. 57-69.

²² UNGVÁRY Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Jelenkor, Budapest, 2013, 243-250.

²³ NIKLAI Patrícia Dominika: A közoktatásügyi igazgatás modernizációja Magyarországon 1848-tól a második világháborúig. Felekezeti érdekérvényesítés és állami kultúrpolitika. Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest, 2023, 15-19.

²⁴ KOVÁCS M. Mária: A magyar zsidóság politikai magatartása a két világháború között. Loyális ellenzék, Osiris, Budapest, 2012, 67-72.

korszakban a zsidó vallás formálisan bevett, de valójában korlátozott és kizorított felekezetté vált, amely a magyar vallásszabadság történetében a pluralizmus elvének drámai visszaszorulását jelezte.²⁵

A háború utáni fordulat a vallási életben is radikális változást hozott. A türelmi rendszer maradványait a kommunista hatalom felszámolta, és az egyházakat az állami felügyelet eszközévé tette.

1.3.A kommunista egyházpolitika hazánkban

A kommunista hatalomátvétellel kezdődően a vallást a politikai vezetés a „*maradiság*” és az „*ellenséges ideológia*” kategóriájába utalta, az egyházakat pedig a társadalom feletti befolyásért folyó küzdelem riválisaként kezelte. 1948-tól a hatalom célja az lett, hogy a történelmi felekezeteket – mindenekelőtt a katolikus egyházat – teljes ellenőrzés alá vonja és korábbi gazdasági, oktatási, valamint közéleti szerepüket megszüntesse. A Rákosi-korszakban az állam az egyházi vagyon államosításával, az oktatás állami kézbe vételével és a belső megosztást célzó békepapi mozgalom támogatásával igyekezett felszámolni az egyházak autonómiáját. A vallásszabadság formális deklarációja megmaradt a 1949. évi XX. törvényként rögzített Alkotmányban, viszont a tényleges gyakorlat az állami felügyelet alatt állt.²⁶

Az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal minden egyházi kinevezést és működési engedélyt felügyelete alá vont, miközben a vallásgyakorlás egyre inkább adminisztratív ellenőrzés tárgyává vált. A Nagy Imre-kormány idején átmeneti enyhülés következett, korlátozottan ismét engedélyezték a hittanoktatást és tárgyalások kezdődtek az egyházi vezetőkkel, de ez csupán taktikai nyitás volt: a vallásszabadság továbbra is csupán deklarált elv maradt. Az 1956-os forradalom rövid időre megszakította a kommunista egyházpolitikát, de a leverés után a Kádár-kormány újjászervezte az ellenőrzési rendszert. Az Állami Egyházügyi Hivatal a vallásszabadság látszatát fenntartva valójában minden egyházi tevékenységet – a prédikációk témájától a gyűlések engedélyezéséig – szigorú ellenőrzés alatt tartott. Így ez a fajta kontroll a „*türelem mint taktika*” totális állami modelljévé vált.²⁷ Az állam a vallást formálisan magánüggé nyilvánította, de ténylegesen a közéletből kizorította, az egyházakat pedig a lojalitás fejében korlátozott működési térrel jutalmazta. A hatvanas-hetvenes években a nyílt vallásellenességet a „*megtűrt, de felügyelt*” vallásgyakorlat fokozatosan váltotta fel, az egyházak politikai hűségért cserébe korlátozott társadalmi szerepet tarthattak fenn, miközben a vallási életet az állam tudatosan a magánszférába szorította. 1964. szeptember 15-én Agostino Casaroli, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára és az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője Budapesten aláírtak egy úgynevezett „*részleges megállapodást*” az Apostoli Szentszék és Magyar Köztársaság között. Azért illetik „*részleges*” jelzővel, mivel a tárgyalt kérdések közül mindössze néhányban sikerült ténylegesen megállapodni. Érdemi liberalizációt tehát ez a megállapodás sem jelentett.²⁸

A korszak végére a vallásos közösségek száma és láthatósága jelentősen csökkent, a pluralizmus elve pedig teljesen háttérbe szorult, de a vallás formális jogi tilalma soha nem került kimondásra. A kommunista rendszer vallás- és egyházpolitikája így nem a vallás

²⁵ TURBUCZ Dávid: Nation Building and Religion: The Horthy Cult in Hungary between 1919 and 1944. *Historical Studies on Central Europe*, 2023, 3(2), 81-83.

²⁶ BALOGH Margit: A Magyar Katolikus Egyház és az állam 1945–1990. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015, 201-214.

²⁷ TOMKA Miklós: Vallás és társadalom a Kádár-korban. Gondolat, Budapest, 2008, 84-90.

²⁸ BALOGH Margit, FEJÉRDY András, SZABÓ Csaba: Az 1994-es magyar-szentszéki részleges megállapodás. <https://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas> (letöltés dátuma: 2025.11.10)

megszüntetését, hanem annak fokozatos államosítását és ideológiai ellenőrzését valósította meg, amely csak az 1989-es politikai fordulattal zárult le.²⁹

1.4. Az egyházak szabályozása a rendszerváltástól napjainkig

A rendszerváltás a magyar vallásjogtörténet történetében is radikális fordulatot hozott. Az 1989-es alkotmánymódosítás megszüntette a kommunista állam ideológiai kizárólagosságát, és kimondta a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az állam és az egyház elválasztásának elvét. Az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított Alkotmány 60. §-a különbséget tett a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság között – előbbi belső meggyőződést, utóbbi külső gyakorlást jelentett.³⁰ A korábbi állami felügyelet alól felszabaduló felekezetek önálló jogalanyiságot kaptak, és a vallás gyakorlása ismét az alapvető emberi jogok közé került. Az új demokratikus berendezkedés legfontosabb jogi alapját az 1990. évi IV. törvény teremtette meg, amely a vallásszabadságot és az egyházalapítás szabadságát a lehető legszélesebb körben biztosította. A törvény nem tett különbséget a felekezetek között, az egyházak bírósági bejegyzése bejelentésen alapult, és nem politikai mérlegelésen. Ez a szabályozás a negyvenéves állami kontroll után a vallási közösségek teljes jogi egyenlőségét és önrendelkezését állította helyre, a türelem modelljét pedig a vallási pluralizmus elvével váltotta fel.³¹

A 2000-es évek közepére az állam és az egyház viszonyát egyre inkább a világnézeti semlegesség és az együttműködés elvének kettőssége jellemezte. A jogrend továbbra is a pluralizmus elvén alapult, de a gyakorlatban az állam a közfeladatok – például az oktatás, a szociális ellátás és a kulturális örökségvédelem – területén elsősorban a történelmi egyházakkal működött együtt. Ezzel a korábbi, teljesen egyenlősítő modell fokozatosan partnerségi rendszerre alakult át, amelyben az egyházak társadalmi szerepvállalása erősödött, miközben az állami támogatások és szerződéses kapcsolatok révén az együttműködés hierarchikus jelleget öltött. A 2010-es évek elején a vallási szabályozás új szakaszába lépett. Az Alaptörvény elfogadása korszakhatárt jelentett, mivel a szövegben egyszerre kapott helyet a kereszténység kulturális örökségének hangsúlyozása és az állami világnézeti semlegesség megerősítése. A 2011. évi CCVI. törvény az egyházak jogi státuszát új alapokra helyezte, megszüntetve a korábbi automatikus, bírósági bejelentésen alapuló elismerési rendszert, és létrehozva a bevett egyházak és a vallási tevékenységet végző szervezetek közötti kétszintű modellt. Az elismerés feltételei is szigorodtak: legalább húszéves hazai működést, nemzetközi tagságot és társadalmi beágyazottságot kellett igazolni. A jogalkotói cél a visszaélések korlátozása és a valódi hitéleti közösségek preferálása volt, ám a szakmai viták szerint a politikai mérlegelés beépítése részben korlátozta a vallási közösségek egyenlő jogállását. A törvényt később több alkalommal módosították, különösen az Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései nyomán, amelyek az egyházi státuszhoz való hozzáférés objektív és átlátható feltételeinek biztosítását írták elő. A modern magyar állam és az egyházak viszonya így ma egy kooperatív, de differenciált partnerségi rendszerként írható le. A pluralizmus elve formálisan továbbra is érvényesül, de a gyakorlatban az együttműködés súlypontja a bevett egyházak és az állam közötti stratégiai partnerségre helyeződött, amely a modern vallásjog legjelentősebb jellemzőjévé vált a 21. századi Magyarországon.³²

²⁹ VÖLGYESI Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-1989. Mediárium 5. évf. 4. sz. 2011. 25–33.

³⁰ 1989. évi XXXI. törvény, Magyar Közlöny 1989/66., 1098–1099; Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila: Emberi jogok Osiris, Budapest 2008 339-343.

³¹ ANTALÓCZY Péter: Az egyházakra vonatkozó szabályozás átalakulása. MTA Law Working Papers, 2014/28. 1-5.

³² ÁDÁM: im. 13-16.

2. Összegzés

A kutatásomban arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar vallásjog története jól leírható a „türelem mint taktika” és a „pluralizmus mint elv” váltakozó logikájával. A türelmi korszakokban a vallásgyakorlás többnyire megengedett volt, de feltételekhez, engedélyhez, kiváltságokhoz vagy politikai lojalitáshoz kötődött, és nem jelentett teljes felekezeti egyenjogúságot. Ezzel szemben a pluralista időszakokban a vallási sokszínűség már jogilag elismert állapotként jelent meg. Az állam feladata nem a felekezetek irányítása, hanem az egyenlő jogállás és a vallásszabadság garanciáinak biztosítása lett.

A történeti ív kezdetén a középkori Magyarországon az államiság keresztény legitimációja és a világi–egyházi hatalmi struktúrák összefonódása természetes keret volt; a vallásszabadság modern fogalma ekkor még nem értelmezhető. A későbbi századokban a reformáció és a felekezeti tagolódás kényszerítette ki, hogy a vallási kérdések ne pusztán hatalmi-joghatósági vitaként, hanem társadalmi együttélési problémaként jelenjenek meg, ami fokozatosan a megtűrés, majd a részleges elismerés irányába mozdította a szabályozást. A 18–19. század fordulójára a vallási türelem már a modernizáció egyik fokmérőjévé vált, és 1848 mérföldköve abban állt, hogy a vallásgyakorlás és a lelkiismereti szabadság nem pusztán engedményként, hanem törvényi igényként fogalmazódott meg. A dualizmus jogfejlődése tovább építette ezt a keretet, és hosszabb távon a vallási pluralizmus jogi intézményesülésének irányába hatott.

A 20. század azonban megmutatta a pluralizmus sérülékenységet: a Horthy-korszakban az állam–egyház kapcsolat ideológiailag újra összezárt, míg a kommunista rendszerben a vallásszabadság formális deklaráció maradt, és a vallási életet a kiterjedt állami ellenőrzés a magánszféra peremére szorította. A rendszerváltás után a jogrend ismét a pluralizmus felé fordult. A vallási közösségek jogi egyenlősége és autonómiája a demokratikus alapjogi gondolkodás részévé vált. Ugyanakkor a 2011-ben bevezetett kétszintű elismerési modell már – véleményem szerint – egy feltételes pluralizmust hozott létre. Az állam elvben világnézetiileg semleges, a gyakorlatban viszont differenciált státuszok mentén, kiemelt együttműködéssel viszonyul egyes egyházakhoz. Ez a megoldás egyszerre értelmezhető a visszaélések elleni védekezésnek és az egyenlő jogállás szempontjából vitatható szűrőként – ezért vált az egyházi státuszhoz való hozzáférés és az állami partnerség a mai vallásjogi viták központi kérdésévé.

Összességében a magyar vallásjog fejlődése nem a lineáris „*haladás*”, hanem ciklikus mozgás struktúrája köré épül. A politikai berendezkedés, az ideológiai célok és az állami szuverenitás-felfogás időről időre újradefiniálja, hogy a vallási sokszínűség megtűrt kivétel, vagy egyenlő jogon elismert alapállapot. A történeti mintázatok ismerete ezért nemcsak leíró értékű, hanem segít megérteni, miért éleződnek ki ma is a semlegesség, autonómia, elismerés és együttműködés körüli dilemmák: ezek a feszültségek a magyar állam–egyház viszony tartós szerkezeti kérdései, amelyek új korszakokban mindig új formában térnek vissza.